

Světové literatury 20. století v kostce

LIBRI, Praha 1999.

Vedení autorského kolektivu a redakce: Ivo Pospíšil

Copyright Simonetta Dembická, Jaroslav Kovář, Karolina Křížová, Petr Kyloušek, Ivo Pospíšil, Irena Příbylová

Světová literatura a světové literatury

Ivo Pospíšil

Pojem „světová literatura“ a jeho utváření je spojen s nástupem tzv. modernity, která v evropském a později americkém prostoru přináší primární globalizaci, vědomí souvislostí a vytváření jednoho kulturního a myšlenkového celku. V tradičně eurocentrickém (evropocentristickém) pojetí se „světová literatura“ odvozuje z Goethova pojmu „Weltliteratur“. I když u německého básníka, prozaika a dramatika nenajdeme explicitní vyložení pojmu, lze usuzovat, že jde spíše o vědomí meziliterárních souvislostí, tedy především souvislostí mezi autory a díly, o výměnu kulturních hodnot, při které by se ovšem neměla ztrácet specifčnost jednotlivých národů; jinými slovy: šlo by o prohloubené a systematické pěstování mezinárodních kulturních kontaktů a kulturní výměny.

Zajímavým protějškem je tu interpretace tohoto pojmu jako souhrnu tvarů a struktur nadmístního a nadčasového významu - takto chápal světovou literaturu například zakladatel brněnské komparatistické školy Frank Wollman. V. Svatoň zdůrazňuje spíše subjektivní uchopení pojmu: světovost podle něho neulpěla na dílech jako fixní kvalita, ale vznikala jako výsledek interpretace. Šlo například o nové přečtení Shakespeara, velikánů italské renesance, Cervantese, především jeho *Důmyslného rytíře Dona Quijota de la Mancha*, ze soudobé literární produkce to byla například díla samotného Goetha (*Faust*, meistrovská trilogie).

Z tohoto nového výkladu uvedených děl jako artefaktů obecného významu je zřejmé, že tato celkovost či celistvost je celkovostí evropskou, resp. západoevropskou, která sice své kořeny hledá a nachází na Východě (tj. v starořecké literatuře a zprostředkovaně ve starém Egyptě, v hebrejském Starém zákoně, aramejském a řeckém Novém zákoně, v literatuře helénské a v písemnictví Římského impéria), ale jejich výhonky sleduje především na teritoriu

západní Evropy, kde byly přijímány, transformovány, redukovány, tedy nutně okleštěny a zbaveny některých vlastností a funkcí. Nejen nedostatečnost, ale především nepravdivost eurocentrismu (evropocentrismu), jeho faleš byly obnaženy v posledních desetiletích v řadě děl, z nichž se nejčastěji uvádí spis ruského akademika N. I. Konrada *Západ a Východ* (1972). V této souvislosti se sluší připomenout závažný orientalistický počín český, překračující ovšem hranice české orientalistiky a orientalistiky vůbec, totiž pokus vytvořit obecnou rovinu takřkajíc **obecné orientální literatury** v dosud ne zcela doceněném kolektivním sborníku *Setkání a proměny* (1976).

Kompromisem mezi světovou literaturou jako určitou konvencí vyplývající z nové interpretace písemnictví a mechanickým souborem tzv. nejlepších děl, tj. děl čítankových, chcete-li povinnou četbou, je americké pojetí *world literature* (great books) jako souboru děl, která má znát univerzitní student. Toto pojetí je de facto praktickou aplikací zmíněné interpretační konvence, jejíž prameny jsme již viděli v období německého preromantismu (*Sturm und Drang*). Univerzalita (*littérature universelle*) je v tomto případě ovšem univerzalitou západoevropocentrickou, v níž se pracuje s kategorií vlivu, kde se od centra šíří jakoby kulturní vlny oplodňující údajný literární úhor.

Mechanická, přiřad'ovací, aditivní koncepce světové literatury vychází především z literární a čtenářské praxe: je to tedy mechanický soubor národních literatur a jejich tzv. nejlepších (nejhodnotnějších, konvenčně pokládaných za nejhodnotnější) a nejnositelnějších, nejproduktivnějších literárních děl. Takto je koncipována drtivá většina příruček učebnicového typu i reprezentativních mnohasvazkových publikací. I aditivní koncepce světové literatury má nutně hodnotový aspekt, jenž však více převažuje ve vysloveně **axiologické (hodnotové) koncepci**, která buduje světovou literaturu jako světovou klasiku, soubor esteticky nejhodnotnějších děl.

Zdá se, že do moderního utváření pojmu světová literatura vstoupila od druhé poloviny 19. století razantně komparatistika (srovnávací literární věda), prosazující zvláštní pohled na světové písemnictví. V předvědecké fázi šlo zejména o živelné srovnávání a hledání paralel, o imitaci a nacházení souvislostí. To ovšem bylo spojeno s tím, že až do renesance nebyla příliš rozvinuta kategorie individuálního autorství: ctností bylo spíše napodobovat než se odlišovat (viz například různé národní verze tzv. Alexandreidy). Zejména v učeněckém humanismu se objevují spisy srovnávající národní literaturu se „vzory“ antickými i soudobými. V podstatě postupná emancipace národních literatur od antiky oceňované jako model hodný následování znamenala živelné užívání srovnávacích přístupů, které vrcholilo v době otvírání do té doby uzavřených národních monarchií v letech po Francouzské revoluci a zejména za napoleonských válek. Proto známý spis paní de Staël (1766-1817) *O Německu* (De l'Allemagne, 1810) vycházel z prolomení kulturních hranic a zprostředkoval Francii německý romantismus. V českém prostředí sehrál takovou úlohu vzhledem ke slovanskému světu německy psaný spis Pavla Josefa Šafaříka *Dějiny slovanského jazyka a literatury podle všech nářečí* (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826), kde se ovšem jednotlivé slovanské jazyky chápou jako dialekty jednotného slovanského jazyka a literatury jako větve jednotného slovanského literárního stromu.

Vědecky koncipované srovnávací pojetí literatury začíná až s **pozitivismem**. První srovnávací práci, která se tázala po zákonitostech vývoje literatury, byl v New Yorku vydaný spis Angličana působícího na Novém Zélandě H. M. Posnetta (*Comparative Literature*, 1886). Znamějším se stal až Rus **Alexandr Veselovskij** (1838-1906), který zkoumal souvislosti umělé literatury a folklóru. Ve Francii se srovnávací bádání (komparatistika) pěstovalo ve Francii (**Joseph Texte**, 1865-1900, **Fernand Baldensperger**, 1871-1958). Na rozdíl od pozitivistů, kteří zdůrazňovali genetické a kontaktové spojitosti a kategorii vlivu, založil v Bratislavě, Brně a Praze působící **Frank Wollman** (1888-1969) svou teorii na srovnávání tvarů (*eidologie*). Podobně koncipoval svou komparatistiku původně ruský formalista **Viktor**

Žirmunskij (1891-1971), který zkoumal mimo jiné lidový epos a milostnou lyriku v několika kulturních areálech. Tato pojetí vytvářela materiálovou bázi pro další zobecnění, která vedla až **k představě světové literatury budované induktivně, zezdola, na konkrétním literárním materiálu.**

Oproti uvedeným pojetím světové literatury (intuitivně interpretační, axiologické, aditivní) se v bývalém SSSR v práci *Světové literatury* objevila jiná koncepce, která je vyložena v předběžných úvahách **I. G. Něupokojevové** *Istorija vsemirnoj literatury*. Něupokojevová zastává totiž názor, že světová literatura není výsledkem ani aditivní, ani axiologické koncepce, nemůže to být ani mechanický soubor děl, ale že je to **nejvyšší zobecnění literárního procesu**, v němž musejí být obsažena vlastně všechna díla v podobě obecného vzorce. Současně si uvědomuje důležitost **přístupových cest** k této obecnině, tedy **tranzitivních (přechodových) obecných kategorií**. A také zastává stanovisko myšlenkové kontinuity, takže do svého inventáře přebírá i starší, tradiční pojmy, jako je generální literatura (*littérature générale*, angl. general literature, něm. allgemeine Literatur, rus. obščaja literatura), jejímž tvůrce byl Paul van Tieghem, eventuálně příbuzné literatury. Něupokojevová mluví ovšem také o zónových komplexech a uvádí do celé problematiky geografický faktor.

V koncepci **Dionýze Ďurišina** (1929-1997) a pak v práci týmu, který po dlouhá léta vedl, se objevují další „schůdky“ směřující k světové literatuře: **zvláštní meziliterární společenství, meziliterárnost a meziliterární centrismy**.

O frekvenci těchto pojmů a jejich novou funkci se zasloužil projekt *Osobitné meziliterárne spoločensvá I-VI* (Bratislava 1987-1993), resp. Ďurišinova shrnující monografie *Čo je svetová literatúra?* (Bratislava 1993). Slovenský badatel je veden pevným metodologickým přesvědčením o definitivním rozpadu tradiční srovnávací vědy na tzv. klasickou komparatistiku zabývající se zjišťováním kontaktů mezi díly a autory (kontaktologie) nebo typových podobností (typologie) mezi jednotlivými texty ve vztahu jednotlivých národních literatur a na novou disciplínu, jejíž předmět a pracovní metody pokrývají oblast meziliterárních zákonitostí, tj. sféru přesahů národní literatury k literatuře světové.

Pozvolna se tak utvářela teze, že vlastní bázi moderní literární komparatistiky se musí stát jedině srovnávací historická poetika, která se místo genetických „vlivů“ a „kontaktů“ zaměří na výzkum typových analogií, pro které badatel používal pojem konvergence. Odtud již směřoval k zavádění geograficko-administrativních kritérií, které vyústilo do pojmů *zvláštní meziliterární společenství, meziliterární centrismus a meziliterárnost jako přirozené základny směřování ke světové literatuře*.

Cesta ke světové literatuře vede jednak přes intuitivní uchopení tohoto pojmu ve smyslu modernity jako univerzálního pohledu na literaturu jako takovou, která se novým přečtením některých textů stává majetkem celého lidstva bez ohledu na národní jazyky a státní hranice, jednak přes jednotlivé stupně srovnávání (komparace). Kromě tradičního srovnávání tématu (tematologie, Stoffgeschichte), idejí (Ideengeschichte) a později tvaru (srovnávací morfologie, podle Franka Wollmana eidologie) se definuje postup kontaktologický (mezi srovnávanými předměty je zjištěn kontakt) a typologický (kontakt nelze zjistit, jde o typovou podobnost srovnávaných předmětů). Pokud jde o rozsah, lze srovnávat jednotlivá díla, díla jednotlivých autorů, směry, celé národní literatury atd. Při srovnávání je vždy jedna strana cílem, druhá slouží jako srovnávací pozadí (například při zkoumání díla Karla Hynka Máchy můžeme jako srovnávacího využít díla G. G. N. Byrona).

Srovnáváním tak lze dospět k stále vyšší míře obecnosti: přechodovými pojmy jsou zde generální literatura (obecné rysy literatury vzniklé na základě srovnávání více než dvou národních literatur), příbuzné literatury (blízkost je dána etnickou, jazykovou, kulturní a historickou blízkostí, např. společenství slovanských literatur) a zónový komplex (např. střeoevropský, západoevropský apod.; jde spíše o teritoriální, geografickou blízkost, nikoli o

příbuznost etnickou, jazykovou apod.) K střeoevropskému zónovému komplexu patří například literatura polská, česká, slovenská, maďarská, rakouská, slovinská, italská aj.; některé literatury přecházejí z jedné zóny do druhé – viz italskou literaturu, která osciluje mezi západoevropským a střeoevropským zónovým komplexem).

Zdá se, že nejobektivnějším, ale také nejutopičtějším projektem světové literatury je zmíněné pojetí Dionýze Ďurišina, který v uvedené sérii kolektivních sborníků, pro jejichž spoluautorství postupně získal slovenské, české, ruské, finské a italské komparatisty, vyjádřil vlastní koncepci srovnávacího studia literatur a také z něho vyplývající koncepci světové literatury. Na rozdíl od etnicko-jazykové nebo teritoriálně geografické blízkosti zdůrazňuje administrativně politický celek (např. společenství české a slovenské literatury rámci jednoho státu, blízkost kanadské anglicky a francouzsky psané literatury, švýcarské německy, francouzsky a italsky psané literatury, jihoafrické literatury psané anglicky a afrikánsky apod.). Meziliterární centrismy označují směřování národních literatur k tradičním, teritoriálně kulturním ohniskům (např. střední Evropa, mediteránní oblast aj.).

Všechny tyto pojmy představují cestu k **systemovému pojetí světové literatury**, k němuž lze dospět srovnáváním veškeré literatury, která kdy v našem světě vznikla, takže v obecnině zvané světová literatura bude vlastně přítomno každé dílo. Utopičnost této představy je dána jazykovou kompetencí a celkovou připraveností kolektivu badatelů, současně však ukazuje, jak by se mělo směřovat k vizi světové literatury, v níž by každá literatura, každé dílo bylo adekvátně přítomno.

Podstatným problémem na cestě k světové literatuře, jak ji chápe Ďurišinův tým, je historické poučení z neúměrného zdůrazňování tzv. velkých a malých literatur. V slovanském prostředí šlo například o citlivou otázku spjatou se snahami pangermánské ideologie ukázat na odvozenost slovanských literatur; v podobné situaci se však ocitaly i jiné literatury, které se postupně emancipovaly z širšího rámce, například literatura ukrajinská, běloruská, obnovené literatury keltských národů, jinde například iberoamerické a hispanoamerické literatury. Na jedné straně lze pochopit až křečovitou snahu představitelů malých národů, jejichž literatury se jako samostatné utvářejí teprve krátkou dobu, na druhé straně zde platí to, že ani v literatuře neexistuje rovnoprávnost ve smyslu plnohodnotnosti: některé literatury, které se souběhem šťastných okolností mohly rozvíjet nepřetržitě delší dobu, vydaly zralejší plody a stimulovaly jiné literatury. I když se v dnešním globalizovaném světě předpokládá vzájemná propojenost literatur, nelze přehlédnout, že euroamerický civilizační okruh se od jiných okruhů výrazně liší: moderní literatura ukazuje, že je nejvlivnější a že se v jiných kulturních okruzích spojuje s domácími tradicemi, které jsou například v asijské oblasti podstatně starší (čínská a indická literatura). To ovšem nevypovídá nic o méněcennosti některých literatur nebo o nadřazenosti jiných: jde o konstatování faktu jako odrazu momentálního stavu; je také možné, že teprve nedávno se rozvíjející literatury, jejichž jazyk se kodifikoval v podstatě v současnosti, obsahují podněty, které nebyly dosud zpozorovány nebo na něž se nenavázalo: podle ruského estetika Michaila Bachtina (1890-1975) mají všechny tyto jevy šanci být ve „velkém čase“ vzkříšeny, neboť nic z toho, co se do literatury vložilo, nezaniká.

Kromě pojmu světová literatura, který, jak jsme naznačili, se může různě vykládat a různě definovat, existuje i pojem „světové literatury“, který má svou analogii v pojmu „světové jazyky“. V případě světových jazyků můžeme vycházet jednak z jejich institucionalizace jako oficiálních jednacích jazyků OSN, jednak z počtu mluvčích nebo z významu jazyka jako komunikačního prostředku různých národů: seznam tzv. světových jazyků pak nutně kolísá mezi angličtinou, francouzštinou, němčinou, španělštinou, ruštinou, snad i portugalštinou, čínštinou, japonštinou, arabštinou atd. Je však zřejmé, že slovem „světový“ se myslí především možnost, že onen jazyk je využíván i jinojazyčnými mluvčími a že se tu také počítá s celkovou autoritou jazyka a literární kultury.

U světových literatur je to ještě složitější: každá z tzv. velkých literatur, tj. literatur, které daly světu nejvíce podnětů, byla silná v určitých obdobích (italská v renesanci, francouzská v klasicismu, anglická v sentimentalismu, ruská v realismu), přičemž všechny byly velmi vlivné v průběhu několika set let – jiné literatury zasáhly do světového literárního dění poměrně krátce a v rámci určitého hnutí, směru nebo kulturní atmosféry (např. skandinávské literatury v období moderny).

Z těchto metodologických souvislostí vychází naše pojetí „světových literatur“, které je nutně – již vzhledem k poslání publikace a k předpokládanému čtenáři a uživateli – kompromisní. K charakteru našeho textu se vracíme ještě v samostatné vysvětlující ediční poznámce.

Svetová literatúra

Dejiny svetovej literatúry. Sv. 1-2. Bratislava 1963.

Ďurišín, D.: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava 1992.

Ďurišín, D.: *Medziliterárny centrismus - krok na ceste k svetovej literatúre*, Slovak Review , 1994, č. 1, s. 7.

Ďurišín, D.: *Teória medziliterárneho procesu I.* Bratislava 1995.

Ďurišín, D. a kol.: *Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr.* České Budějovice 1998.

Encyklopédia literárnych diel. Bratislava 1989.

Giddens, A.: *Důsledky modernity.* Praha 1998.

Hrabák, J.: *Literární komparatistika.* Praha 1976.

Konrad, N. I. : *Zapad i Vostok.* Moskva 1972.

Máchal, J.: *Slovanské literatury I-III.* Praha 1922.

Neupokojeva, I. G.: *Istorija vsemirnoj literatury. Problemy sistemnogo i sravnitel'nogo analiza.* Moskva 1976.

Pavelka, J. – Pospíšil, I.: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů.* Brno 1993.

Pospíšil, I.: *Slovanské literatury na počátku nového věku.* In: K úloze Slovanů v historii a současnosti, Praha 1998, s. 34-37.

Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *Pojem a koncepce světové literatury.* Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 1995, D 42, Brno 1996, s. 103-112.

Pospíšil, I. – Zelenka, M.: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky.* Brno 1996.

Setkání a proměny. Vznik moderní literatury v Asii. Praha 1976.

Slovník světových literárních děl. Sv. 1-2. Praha 1988.

Stupka, V.: *Vybrané kapitoly z dějin světových literatur.* Praha – Brno 1965.

Stupka, V.: *Uvedení do dějin světových literatur I – II.* Brno 1973-1974.

Svatoň, V.: *Epické zdroje románu.* Praha 1993.

Šmat, V.: *Stručný přehled současné světové literatury. Německo, Anglie, USA, Francie, Španělsko, Itálie, SSSR.* Klatovy 1968.

Vančura, Z. a kol.: *Evropské literatury 1945-1958.* Praha 1959.

Vodička, F. a kol.: *Svět literatury.* SPN, Praha 1992 (2. vyd.).

Wellek, R.: *Concepts of Criticism.* New Haven and London 1963.

Wollman, F.: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské.* Brno 1936.

Wollman, F.: *Slovesnost Slovanů.* Praha 1928.

Wollman, F.: *Srovnávací metoda v literární vědě*, in: Slovanské štúdie, Bratislava 1959.

Wollman, S.: *Česká škola literární komparatistiky.* Praha 1989.

Wehrli, M.: *Základy modernej teórie literatúry.* Bratislava 1965.